

Hardt i Negrijev *Imperij**

BRANKA MRAOVIĆ**

Sažetak

Nastavljajući se na Foucaultove analize, Hardt i Negri su prepoznali Imperij kao politički subjekt što upravlja globalnima razmjenama, ne samo u obliku materijalnog ustrojstva novoga planetarnog poretka, nego i u obliku kreiranja novoga društvenog života. Njegova su meta svi oblici ljudskih interakcija, što od Imperija čini paradigmatički oblik bio-moći. Pomak paradigme što se odvija u svjetskome ekonomskom i političkom poretku najavljuje pad modernih teorija moći, tj. ono što je modernitet smatrao nečim transcendentnim, s obzirom na proizvodne i socijalne odnose, sada se oblikuje unutar ovih procesa i imanentno im je. Binarna struktura moći ne može više egzistirati u realitetu mnogostrukih i međusobno povezanih mreža što podupiru političku sintezu socijalnog prostora u području virtualne komunikacije. Projekt Imperija, globalni projekt mrežne moći u cijelosti je virtualan, bez granica i fleksibilan, a njegovi su identiteti hibridni i fluidni.

Autorica pokazuje da globalni projekt, time što dovodi krizu kapitalizma do kulminacije, u krajnjoj konzekvenciji reducira "Jastvo" na "Glas", što ima za rezultat poziv na djelovanje. Okruženje u kojem "Jastvo" sebe ozbiljuje u informacijskome društvu jesu globalne mreže djelovanja i kompjutorski posredovana komunikacija, koja stvara širok raspon virtualnih zajednica, namećući pritom novi tip logike – mrežnu logiku. U novome mrežnome krajoliku, informacijske tehnologije, uključujući i Internet, pružaju tehničku potporu većoj pravednosti i jednakosti na virtualnim cestama afirmirajući glas individua.

Ključne riječi: Imperij, mrežna moć, virtualna zajednica, informacijske tehnologije, globalni projekt

* Radna verzija ovog rada prezentirana je na međunarodnoj konferenciji *2002 Critical Perspectives on Accounting* što je u organizaciji Baruch Collegea, City University of New York održana od 24. do 27. travnja 2002. godine u New Yorku. Rad je, također, u obliku prilagođenom mediju i u širem opsegu, emitiran pod nazivom "Globalni projekt 1" i "Globalni projekt 2" u emisiji "Ogledi i rasprave" Hrvatskog radija – III. Programa, 16. i 17. listopada 2002.

** Branka Mraović, izvanredna profesorica Geodetskog fakulteta u Zagrebu na predmetima Suvremene društvene teorije i Sociologija organizacije.

1. Odgovornost kao bitna komponenta globalnoga projekta

Primajući philadelphijski Orden slobode 1994. g. Vaclav Havel u svome je govoru rekao: “Postoje valjani razlozi koji upozoravaju da je moderno doba završeno. Prema tome, središnji je politički zadatak posljednjih godina ovoga stoljeća stvaranje novog modela koegzistencije među različitim kulturama, narodima, rasama i religijskim okruženjima u jedinstvenoj međusobno povezanoj civilizaciji... Da, nedvojbeno je da je nužno iznaći organizacijske strukture primjerene ovome multikulturalnome dobu” (*New York Times*, 8. srpnja 1994.: 27).

1.1. Socijalna kontrola – značenje pojma

U ovom se radu namjeravam usredotočiti na pitanje kako mrežno društvo modificira korporacijsko ponašanje i povećava ljudsku moć organizacije i integracije u kontekstu fenomena globalizacije. Promjene što se zbivaju u ovome važnom području predmet su velikih rasprava diljem svijeta, a vrijedan prilog u tim raspravama predstavlja knjiga *Imperij* autora Michaela Hardta i Antonia Negrija, za koju mislim da, unatoč prigovorima što joj autori u okviru angloameričke kritičke perspektive¹ upućuju zbog pozitivističkog poimanja prakse, zavrjeđuje pozornost naše znanstvene zajednice ponajprije stoga što pruža teorijski utemeljen uvid u postmoderne i poststrukturalističke polemike o procesima globalizacije.

Nema sumnje da su procesi globalizacije učinili potpuno transparentnima sve moguće krize što su ih prouzročile organizacije modernoga kapitalizma. Stoga ne čudi da su se i znanstvenici podijelili oko njihove evaluacije, ovisno o tome iz kojega teorijskog, interesnog, ali i kulturološkog rakursa promišljaju ove fenomene. Ključnim postaje pitanje: U čije se ime razgovara o globalizaciji – u ime kontrolora ili kontroliranih? Na taj se način konfrontiraju dvije temeljne pozicije – stajališta onih što ističu pravo na stjecanje profita i pozicije onih što u prvi plan stavljaju potrebu za socijalnom kontrolom (*social audit*) i društvenom odgovornošću korporacijskog sektora, čime na dnevni red dolazi pitanje hijerarhija koje polažu račun o svome radu (*accountable hierarchies*). Organizacije djeluju u okruženju koje čine konkurenti, zakoni i odredbe o njihovu provođenju, te društvene norme i vrijednosti. Ove će razlike u kulturnom kontekstu, ekonomskoj, industrijskoj, političkoj i pravnoj okolini u kojoj korporacija djeluje, bitno utjecati na profil izabrane strategije njezine društvene odgovornosti. Organizacije se međusobno bitno razlikuju po stupnju prihvatanja svoje društvene odgovornosti, ovisno o tome shvaćaju li odgovornost menadžmenta isključivo u smislu vođenja tvrtke na način da se maksimalno poveća profit ili prednost daju interesima svih aktera koji su povezani s njihovim radom. Ako ih promotrimo u kontinuumu, tada se na jednom ekstremu nalaze tvrtke koje su sklone opstrukciji društvene odgovornosti, a na drugom su kraju kontinuumu tvrtke koje se zalažu za unapređenje ljudskih prava (Schermerhorn Jr., 1996.: 117-118). Na organizacijskoj razini, odlučujućim postaje pojam “socijalne

¹ Profesoru Tonyju Tinkeru s Baruch Collegea, City University of New York iskreno zahvaljujem što mi je mnogobrojnim savjetima i tumačenjima olakšao uvid u različite pozicije unutar angloameričke kritičke perspektive.

kontrole” (*social audit*) koji se može definirati kao “... utvrđivanje i evaluacija organizacijskog djelovanja za koje se misli da ima pozitivan socijalni učinak” (Rosenberg). Riječ je o tome da kompanije nisu puki instrumenti dioničara (*shareholders*), nego njihova odgovornost (*accountability*) prema široj društvenoj zajednici (*stakeholders*) proizlazi iz činjenice da one jesu dio te zajednice (Crowther, 2002.). U tome smislu, društvena bi kontrola trebala ući u naš psihološki prostor kao nešto čime se procjenjuje kakav je socijalni učinak tvrtke, slično kao što se u računovodstvu procjenjuje njezin financijski učinak (Schermerhorn Jr., 1996.). Iskustva pokazuju da je korporacijsko ponašanje sukladno s dominantnim društvenim normama, vrijednostima i očekivanjima, ali i s pritiscima i promjenama što proizlaze iz okoline. Zbog toga, odlučujućim postaje glas javnosti. U tome se kontekstu ne može zanemariti odgovornost društvenih znanosti, koja proizlazi iz činjenice da one raspolažu teorijsko-metodološkim instrumentarijem pomoću kojega je moguće sistematsko praćenje, procjenjivanje i izvještavanje o društveno odgovornom, ali i neodgovornom ponašanju u svijetu organizacija. Odatle, dakako, slijedi i potreba njihove involviranosti u izgradnju pravne i zakonske regulative za ovo važno područje.

1.2. Globalizacija – značenje pojma

Autori se ne slažu oko pitanja jesu li procesi globalizacije devedesetih godina 20. stoljeća uopće nešto novo i distinktivno u odnosu na druge ideje globalizacije koje poznaje povijest, pogotovo kad se uzme u obzir činjenica da je kapitalizam uvijek funkcionirao kao svjetsko gospodarstvo. Neki analitičari prikazuju sadašnji svjetski gospodarski poredak kao nešto što spontano izranja kao rezultat interakcija globalnih sila, pri čemu stavljaju naglasak na neutralnost prirodne ruke tržišta. No, još je više onih koji doživljavaju ove procese kao kreiranje poretka što ga diktira jedna sila koja pokušava svijetu nametnuti svoje interese i svoja pravila igre, pri čemu ugrožava nacionalne interese drugih zemalja, produbljuje stare i kreira nove svjetske podjele.

U ovome radu moja je temeljna pozicija da projekt globalizacije nije proizišao iz moderne, nego je prije riječ o kreiranome projektu kapitalizma koji započinje odmah nakon Drugoga svjetskog rata, uz dvije temeljne pretpostavke koje je tek trebalo izgraditi. Prvo, razvitak informacijskih tehnologija, što predstavlja tehničku podlogu virtualne komunikacije. Sir A. S. Clarke već je davne 1945. godine napisao znanstveni prikaz u kojem je prvi put spomenuta ideja o primjeni satelita u telekomunikacijske svrhe. Poruka je jasna: Čak je i u predvečerje hladnoga rata univerzalizam znanosti nadilazio ratne konflikte i političke podjele. Drugo, pad Berlinskoga zida, što je metafora za pad socijalizma, najavio je procese formiranja nacionalnih država, pri čemu je ovaj dio svijeta smatran jednom od najvećih investicijskih mogućnosti zadnjega desetljeća 20. stoljeća.

2. Od paradigme organizacije prema paradigmi organiziranja

Osnovna je poteškoća postmodernog mišljenja u tome što ono nije ponudilo alternativu modernoj organizaciji, koja je osamdesetih godina 20. stoljeća definitivno sišla sa scene (Burrell/Morgan, 1979.; Burrell, 1988.; Clegg, 1990.; Jackson/Carter, 2000.; Baudrillard, 2001.). Istina je da ovim autorima to nije ni bila ambicija; oni su točno

oslikali bezbrojne aporije virtualnog realiteta kreiranog posredstvom masovnih medija, ali im je pri tim raščlambama totalitet pobjegao iz vidokrug. Ove teorije slave kraj velike naracije, ali je upravo ovaj nedostatak konzistentne paradigme ujedno temeljni razlog zašto organizacijska teorija u zadnja dva desetljeća ima znatno više poteškoća u pouzdanom i točnom tumačenju, pa tako i predviđanju strukture i logike procesa unutar korporacijskog svijeta. Temeljna poruka polemika u okviru postmodernog mišljenja s obje strane Atlantika jest da se novi socijalni realiteti u globalnome dobu teško mogu objasniti s pomoću starih struktura mišljenja i mentalnih modela, odnosno, da u novo doba ne možemo kročiti sa starim socijalnim kalupima. Ako postoji suglasnost oko sloma “starih modernih oblika organizacije”, tada mora biti moguće razviti novu paradigmu za nove uvjete.

2. 1. Hardtov i Negrijev analitički instrumentarij

Hardt i Negri su se uhvatili u koštac s megapitanjem: Kako primjereno odgovoriti na dileme što ih postavlja nova globalna kompanija na prijelazu stoljeća? Ovu knjigu ponajprije doživljam kao teorijsko-metodološku studiju o procesima globalizacije, i koristim je iz triju razloga. Prvo, zato što nam ovi autori pružaju analitički instrumentarij s pomoću kojega možemo u razvojnoj perspektivi protumačiti slabljenje suvereniteta moderne države, ali i sintetički ponuditi argumente zašto korporacija sve više preuzima ovlasti države, što predstavlja novi težak test za demokraciju današnjice. Drugo, zato što dijelim njihovo stajalište da razlike u poimanju suvereniteta u europskoj i američkoj ustavnoj i teorijskoj tradiciji znatno utječu na način na koji pojedini autori percipiraju procese globalizacije, ovisno o vlastitoj pripadnosti određenome kulturnom krugu. Treće, želim naglasiti važnost njihovog opisa biomoći pri prelasku iz binarne strukture moći prema mrežnoj moći i upravo je taj pomak što se dogodio u paradigmi moći onaj čimbenik koji je otvorio mogućnost alternative modernoj organizacijskoj paradigmi i predstavlja važnu prekretnicu u organizacijskoj teoriji. Polazeći od njihove analize, konceptu moderne, binarno kodirane organizacije suprotstavljam koncept globalnoga mrežnog organiziranja. Za globalno doba u kojem živimo, radimo i ostvarujemo različite interese i potrebe karakteristično je da su dominantne društvene funkcije i procesi organizirani unutar mreža. Mreže konstituiraju novu društvenu morfologiju, a rasprostranjenost mrežne logike umnogome modificira djelovanje i rezultate djelovanja u procesima produkcije, znanja, moći i kulture. Ove fenomene Castells opisuje ovako: “Tvrdim da je razina socijalne uvjetovanosti koju potiče ova mrežna logika viša od specifičnih socijalnih interesa što su izraženi kroz mreže: moć pritjecanja ima prednost nad samom moći. Prisutnost ili odsutnost u mreži i dinamika svake mreže prema drugima odlučujući su izvori dominacije i promjene u našem društvu: društvu, koje, prema tome, možemo ispravno nazvati mrežnim društvom, za koje je karakteristična nadmoć društvene morfologije nad društvenim djelovanjem” (Castells, 2000.: 500).

Iako postmoderno mišljenje nije razvilo distinktivan organizacijski model, ono je posve sigurno utrlo put globalnoj organizacijskoj paradigmi, tako što nam je skrenulo pozornost na nekoliko aspekata: 1. na vezu između moći života i njegove političke organizacije; 2. na politiku razlike; 3. na mrežnu strukturu moći nasuprot binarnoj strukturi, 4. na prelazak s dijalektičkog suprotstavljanja na upravljanje hibridnim tvorevinama, i 5. na komunikaciju i kontrolu s daljine. Ključnim pojmom u ovim procesima

postaje pojam zajednice, koja u današnjem svijetu dobiva posve novo značenje. Zajednica danas više nije samo obitelj, tvrtka, domovina, nego čitav svijet. U naš psihološki prostor sve više ulazi pojam virtualne zajednice. Nijedna država više nije i ne može biti osamljen otok.

2. 2. Globalni projekt: Kontinuitet ili diskontinuitet?

Hardt i Negri uvode *Imperij* kao koncepciju što zahtijeva teorijski pristup, kao i praktično ozbiljenje u svijetu u kojem je "ljudski rod jedan i jednak" (Hardt/Negri, 2001.: 116). Njihova je intencija ispričati nam "priču o prelasku iz moderniteta u postmodernitet, odnosno iz imperijalizma u Imperij (2001.: VI). "Zajedno s globalnim tržištem i globalnim kruženjem proizvodnje pojavljuje se i globalni poredak, nova logika i struktura vladavine – ukratko, novi oblik suvereniteta. Imperij je politički subjekt što djelotvorno regulira ove globalne razmjene, suverena vlast što vlada svijetom" (2001.: I).

Oni uspješno opisuju novu logiku i strukturu moći što izranja iz globalnog poretka, ali ipak ostaju zarobljenima unutar stare dihotomije moderna/postmoderna organizacija i to je možda najintrigantniji dio njihove priče. Štoviše, sam njihov metodološki pristup objašnjava ovu dihotomiju budući da oni inzistiraju na momentu kontinuiteta u razvitku kapitalističkog načina produkcije i tragaju za genealogijom modernog suvereniteta i njegovom legitimacijom, imajući pritom u vidu sinkronijsku i dijakronijsku perspektivu. Oni vjeruju da je na globalnu zbilju moguće primijeniti model Maxa Webera: "Ako bismo se ponovo željeli latiti Weberove slavne trodijelne formule o oblicima legitimnosti vlasti, kvalitativni skok koji Imperij uvodi u ovu definiciju sastojao bi se od neočekivane mješavine: 1. elemenata tipičnih za tradicionalnu vlast; 2. širenja birokratske vlasti koja se fiziološki prilagođava biopolitičkom kontekstu i 3. racionaliteta definiranog uz pomoć "događaja" i "karizme", koji se uzdiže kao moć singularizacije cjeline i učinkovitosti imperijalnih intervencija" (2001.: 41).

Upravo na ovoj točki analize predlažem kontratezu. Želim naglasiti da globalni procesi, barem kad je riječ o organizacijskoj znanosti, više uzrokuju moment diskontinuiteta nego kontinuiteta, predstavljajući tako golem izazov za cjelokupnu organizacijsku paradigmu. Moderni je projekt imao svoje ozbiljenje u modernoj organizaciji. Za razliku od njega, postmodernitet je stanje, a ne realizacija projekta, zato što nije ponudio specifičan tip organizacije, misli Albrow (1997.). Postmodernitet je, nedvojbeno, uspio upozoriti na brojne kontradikcije modernih organizacija, ali nije uspio razviti novu paradigmu primjerenu realnostima novoga doba. Činjenica je da u društvenom modernitetu ni individuumi ni organizacije nisu bili pod takvim diktatom okoline kao što je to u slučaju globaliteta. Birokratski se dizajn moderne organizacije razbija pred mnogostrukim i raznovrsnim dizajnom globalne organizacije koja uči. Svakako najvredniji rezultat ovih procesa je raznolikost organizacijskih struktura, što znači da globalizaciju nipošto ne možemo percipirati kao uniformni proces.

Koncepcija organizacije koju imam u vidu u ovom radu oslanja se na Silvermanov rad (1987.) koji predlaže da se kao referentni okvir za tumačenje organizacijskih fenomena uzme djelovanje. Ključni je moment ovoga pristupa shvaćanje organizacije kao produkta akcija i interakcija motiviranih ljudi, koji nastoje riješiti vlastite probleme i

slijede vlastite ciljeve. Silvermanov metodički pristup, u kojem je naglasak na ispitivanje djelovanja, percepcija i značenja organizacijskih pravila, u središte analize stavlja ispitivanja jezika. U skladu s time, okolina je pojmovno određena kao izvor značenja za članove organizacije, koji sami daju smisao svome djelovanju i definiraju situacije u skladu s ciljevima koje žele ostvariti.

U teorijama organizacija, kao i u njihovim empirijskim provjerama, naglasak se sve više pomiče s organizacija kao takvih prema procesima organiziranja. To je velik izazov za organizacijsku znanost, koja je u globalnome dobu nedvojbeno suočena s potrebom traženja smisla društvene transformacije u ozbiljenju jedne nove, globalne naracije. Korist bi mogla biti dvostruka, tako što ne bi samo ljudska organizacija mogla biti zaštićena od opasnosti subordinacije potrebama tehničkoga uma, nego bi i ljudi sami, ponajprije kao kolektivni akteri, mogli naučiti kako upravljati globalnim izazovima, tako da postanemo gospodarima promjena, a ne njihovim žrtvama.

3. Kako globalni projekt mijenja odnose moći?

U ovom radu želim napraviti odmak od “tvrđoga” shvaćanja moći, koji pretpostavlja da je moć neuništiv oblik svih socijalnih odnosa. Stoga, želim ponuditi dokaze za plauzibilniju verziju toga gledanja koju zastupa Foucault (1980.), prema kojoj se moć shvaća kao medij kroz koji se socijalni svijet producira i reproducira, te odatle moć nije jednostavno shvaćena kao represivna sila, nego također sadržava i mnoge produktivne reakcije. Prevedeno na jezik prakse, to znači da globalni kapitalizam traži globalnu regulativu i kontrolu, pri čemu je mrežno društvo temelj ove ideje podjednako u smislu njezine realnosti, kao i provedivosti, iako u praksi stvarne akcije daleko zaostaju za potencijalima. Moja je teza da globalni projekt time što dovodi krizu kapitalizma do kulminacije u krajnjoj konzekvenciji reducira “Jastvo” (Selfness) na “Glas” (Voice), a rezultat toga je poziv na djelovanje. Odnos između individuum i globalnog projekta predstavlja velik izazov za kritičku perspektivu i upućuje na potrebu povezivanja znanstvenih disciplina unutar nje, pri čemu znanost može i pridonijeti razumijevanju društvene zbilje i aktivno sudjelovati u njezinom kreiranju (Cooper, 1988.; Munro, 1998.; Crowther, 2002.).

3.1. Genealogija binarne moći u europskoj tradiciji

Za europsku filozofsku, socijalnu i političku misao, koja je utrla put formuliranju europskog moderniteta i odatle dala početni impuls ustrojstvu modernog suvereniteta, karakteristično je da ona deskribira, pokazuje i potvrđuje apsolutnu vlast, inzistirajući pritom na binarnoj strukturi moći. I upravo kao takva predstavlja ontološki i epistemiološki temelj za specifičan, distinktivan europski rakurs promišljanja o moći, vladavini i dominaciji što ih je prouzročila zapadna civilizacija.

Nema sumnje da je sam europski modernitet nerazdvojiv od principa suvereniteta, a artikuliraju ga tri momenta: 1. revolucionarno otkriće razine imanencije; 2. reakcija na ove imanentne sile i krize u obliku vlasti, i 3. djelomično i privremeno razrješenje ove

krize u formiranju moderne države kao mjesta suvereniteta što transcendiraju i posreduju razinu imanentnih sila.

Civilizacijska je zasluga europskog moderniteta što postavlja bitak kao imanentnu sferu znanja i djelovanja. Na taj su način, otkrićem sfere imanentnosti, stvorene pretpostavke za potvrđivanje snaga ovoga svijeta, omogućujući ljudskom biću da postane svjesno vlastite moći. Na scenu stupa singularno ontološki utemeljeno biće koje, kako piše Dante, ima snagu da ozbilji “svu moć mogućeg intelekta”. Čovjek napokon postaje gospodarem vlastitog života i, izazivajući božansko znanje, postaje kreatorom država i historije i kovačem vlastite sreće. U svojoj inicijalnoj fazi modernitet pomiče znanje s razine transcendentnosti na razinu imanentnosti, što znači da ljudsko znanje prvi put postaje činjenje u smislu prakse preobrazbe prirode. Otkriće razine imanentnosti imalo je za konzekvenciju da se u razdoblju od 13. do 17. stoljeća moć stvaranja s nebesa spustila na zemlju. U Spinozinu djelu horizont imanencije i horizont demokratskoga političkog poretka u potpunosti koincidiraju. U duhu ne postoji nikakva apsolutna ili slobodna volja, nego samo singularna volja i singularna ideja (Spinoza, 1983.: 92). Razina imanencije ne ozbiljuje samo moć singulariteta, nego se, budući da nema nikakva izvanjskog posredovanja, pojedinačno predstavlja kao mnoštvo običnih ljudi. U početcima moderniteta teorija i praksa bile su neraskidivo povezane, a njihova je revolucionarnost uspjela srušiti stari poredak. Srednjovjekovna je transcendencija morala ustuknuti pred historijskim procesom subjektivizacije, koji je radikalno promijenio način života mnoštva.

Europski modernitet, međutim, nije jednoznačna tvorevina. U početnom se obliku javlja kao radikalni revolucionarni proces, koji ruši mostove što ga povezuju s prošlošću, slaveći imanentnost nove paradigme svijeta i života. No, u ljudskoj je naravi, kako kaže Platon, da se boji nepoznatog, tako je i osveta onih kojima je srušen svijet bila neminovna i doista se pojavila u obliku kontrarevolucije. To je drugi oblik moderniteta, što se pojavio u vidu urote protiv renesansnog humanizma s ambicijom da etablira sveobuhvatnu silu iznad i protiv novih snaga. Tako se nova slika čovječanstva, na kojoj inzistira renesansa, ponovo premješta na transcendentnu razinu. Najpogubniji su rezultati ovog revanšizma bili sljedeći: 1. glorificiranje razine transcencije; 2. relativiziranje sposobnosti znanosti da transformira svijet; i 3. negiranje vlasti mnoštva. Modernitet je tako nužno skončao u krizi i neprestanom konfliktu između novih imanentnih, kreativnih i konstruktivnih snaga i transcendentne sile koja je željela vratiti stari poredak. Na praktičnome se planu renesansa slomila u religijskim, socijalnim i građanskim ratovima.

Treba imati u vidu da renesansno mišljenje koincidira s europskim otkrićem Amerike, čime je otvorena sezona europske dominacije nad ostatkom svijeta. Interni se konflikt unutar europskog moderniteta prenio na globalnu scenu u vidu eksternog konflikta. Ironično, ali istinito, dvije suprotstavljene orijentacije unutar europskog moderniteta podjednako su, svaka sa svoje strane, pružile uporište nadolazećem eurocentризmu. Renesansni je humanizam u plemenitu ruhu ljudske jednakosti, jedinstvenosti i zajedništva zapravo trasirao mogućnost horizontalnog širenja europske kulture širom globusa, dok je kontrarevolucionarna sila, želeći preuzeti kontrolu nad revolucionarnim tendencijama unutar Europe, istodobno otkrila neizmjerne mogućnosti podređivanja drugih naroda europskoj dominaciji. U tom se smislu eurocentризam rodio kao reakcija na ideju ljudske jednakosti i on je bio, tvrde Hardt i Negri, kontrarevolucija na globalnoj sceni.

Europski je modernitet tako postao ratom na dvjema frontama, unutar i izvan njezinih granica, pri čemu granica postaje ključnom riječi.

Ambicija je kontrarevolucionarnoga projekta da s pomoću konstrukcije transcendentnog aparata disciplinira mnoštvo formalno slobodnih subjekata. Bio je to čisti anakronizam u odnosu na Spinozinu koncepciju razumijevanja bitka mnoštva kao neposrednog odnosa s božanstvom i prirodom. Zadatak je vremena bio pošto-poto kreirati posredovanje, koje je moralo biti nametnuto ljudskim odnosima i interakcijama. Filozofski udar na emancipatorske šanse mnoštva položio je temelje hegemonijskom konceptu europskog moderniteta. Tako je započeo diktat fenomena, refleksije intelekta i shematizma razuma, koji je na duge staze suspendirao dvije osnovne premise ekonomskog i političkog oslobođenja mnoštva običnih ljudi. Prvo, ideju da su znanje i volja apsolutne, a ne relativne kategorije; drugo, ideju da ljudi mogu neposredno etablirati svoju slobodu u bitku.

Kraljevstvo potencijala, što je bilo otvoreno s pomoću humanističkog principa subjektiviteta, limitirano je u Descartesovu djelu ponovnim etabliranjem transcendentne vladavine poretka. I upravo je ovaj transcendentni instrumentarij zapravo distinktivan znak europske prosvjetiteljske misli i građanske ideologije. Velika naracija moderne svoju kulminaciju doživljava u Kantovu i Hegelovu djelu. Prema Kantu, prirodne sposobnosti ljudskoga bića moguće je razviti samo na razini roda, a ne na individualnoj razini (Kant, 1974.: 30). U načinu kako Kant shvaća transcendentni princip, realitet postaje arhitekturom idealnih oblika. Ljudsko biće Kantova tipa nije biće koje sebe ozbiljuje kroz umijeće i djelovanje, nego je prije riječ o apstrakciji kojoj nakon što je očišćena od svakog iskustva, i ne preostaje drugo nego da slijedi etičke ideale. Odatle Schopenhauer prepoznaje kantijanstvo kao definitivnu likvidaciju humanističke revolucije.

Još jedan moćan napad na revolucionarnu razinu imanentnosti dolazi iz Hegelova pera koji je u razvitak moderniteta uveo koncepciju temporalnosti, prikazujući je pritom kao dijalektičku teleologiju. Hegel je oživio ono što je bilo implicitno od početka kontrarevolucionarnog razvitka. Odatle, on inzistira na tezi da oslobođenje čovječanstva u modernom smislu može biti samo funkcija njegove dominacije, pri čemu je imanentni cilj mnoštva transformiran u nužnu i transcendentnu moć države. Hegelova filozofija povijesti i politike utemeljena je na njegovoj ontološkoj koncepciji o beskonačnome pravu subjekta da sebe ispunjava kroz djelovanje i rad (Hegel, 1966.; Taylor, 1979.). Konzekventno, “država je umni život samosvjesne slobode” (Hegel, 1964.: 222). Dialektika krize smirena je kroz dominaciju države; država je po sebi i za sebe etička cjelina i od bitnog je značenja za Božje koraćanje po svijetu da država postoji. Tako je svaki potencijal blokiran, kontroliran i nametnut uz pomoć svrsishodnosti. Hegelov motiv Drugoga i njegova priča o sukobu gospodara i slugu savršeno se uklapaju u njegovu opću naraciju o svjetskoj povijesti kao napredovanju uma prema slobodi, odnosno prema europskim osvajanjima i kolonizaciji.

Sprega politike i metafizike u tradiciji europskoga mišljenja nije nešto što treba čuditi, zato što se moderna europska metafizika i pojavila kao reakcionarni odgovor na oslobađanje singulariteta i revolucionarno konstituiranje mnoštva. Ona je ta koja je pribavila transcendentni aparat uz pomoć kojega je mnoštvu bilo moguće nametnuti poredak i ugušiti svaku mogućnost njegova autonomnog organiziranja.

Osnovna premisa na kojoj počiva moderna konstrukcija transcendentnoga političkog aparata jest opći sukob među individualnim akterima kao izvorno stanje ljudskoga društva. Time je otvoren put prema teorijama društvenog ugovora. S pomoću ugovora koji prethodi svakom socijalnom djelovanju ili izboru osiguravaju se dvije stvari: 1. legitimitet suverene vlasti što stoji iznad mnoštva; 2. onemogućena je svaka autonomna vlast mnoštva. Bitno je da pojedinačne volje različitih individua konvergiraju i odražavaju se u volji transcendentnog suverena i u tome nema bitne razlike između Hobbesova “Boga na zemlji” u vidu apsolutne monarhije i Rousseauova “republikanskog apsolutizma”.

Metafizika je tako dala oblik modernoj teoriji suvereniteta, dok je njezin sadržaj, koji puni i održava suvereni oblik vlasti, kreiran kapitalističkim razvitkom i afirmacijom tržišta kao temeljne institucije društvene reprodukcije. Tek je uz pomoć tržišta europski modernitet mogao započeti svoj hegemonijski pohod u svjetskim razmjerima. Za razliku od drugih etnocentrizama, eurocentrizam je distinktivan upravo zato što ga podržava kapital. U djelu Adama Smitha “nevidljiva ruka tržišta” shvaćena je kao produkt same političke ekonomije koji je usmjeren prema stvaranju uvjeta za autonomiju tržišta. Politička transcendentnost moderne države definira se kao ekonomska transcendentnost, pri čemu država predstavlja osovinu racionaliteta u posredovanju između privatnih i javnih interesa.

Prema tome, moderni europski suverenitet je kapitalistički suverenitet, oblik zapovijedi koji u temelju ima odnos između individualnosti i univerzalnosti kao funkciju razvitka kapitala. U tom smislu, Hegelovo djelo predstavlja sintezu europske filozofske tradicije tako što kroz odnos između posebnog i općeg spaja Hobbesovu i Rousseauovu teoriju suvereniteta i Smithovu teoriju vrijednosti.

Onog trenutka kad je ostvarena sinteza suvereniteta i kapitala, a transcendentnost vlasti transformirana u transcendentalno vršenje vlasti, suverenitet je postao političkom mašinom koja vlada društvom. Na ovoj točki razvitka suverenitet postaje vlašću poretka, čija je temeljna zadaća supsumiranje singulariteta u totalitet, produciranje opće volje. Na samom vrhuncu, transcendentalna teorija modernog suvereniteta kreira novi “individuum” tako što društvo apsorbira u vlastitoj moći. Rezultat je da se potpuno izokreće odnos između mnoštva običnih ljudi i suverene države u smislu da sada moć i država proizvode društvo.

Weber i Foucault skreću pozornost na to da na planu organizacijske dinamike dolazi do pomaka sa srednjovjekovne hijerarhije prema modernoj disciplini, odnosno od komande prema funkciji. Modernitet je nepovratno raspršio srednjovjekovnu hijerarhijsku shemu stupnjeva moći. Tu tranziciju Foucault opisuje kao prelazak s paradigme suvereniteta prema paradigmi vladavine. Suverenitet je, za njega, transcencija jedinstvene točke zapovijedi iznad socijalnog polja, a pod vladavinom on misli na opću ekonomiju discipline što vlada društvom. Hardt i Negri, međutim, misle da bi primjerenije bilo ovu tranziciju tumačiti unutar poimanja suvereniteta, u smislu da je modernitet samo zamijenio tradicionalnu transcenciju zapovijedi transcencijom funkcije poretka.

Foucault je skrenuo pozornost na iznimno važan problem kad je riječ o opadanju moći države. Radi se o tome da se odnosi moći pružaju preko granica države u dva aspekta: država je “daleko od toga da bi mogla posjedovati cjelokupno polje zbiljskih odnosa moći” i zato što “država može djelovati samo temeljem drugih, već postojećih od-

nosa moći” (Foucault, 1980.: 122). S druge strane, “kraj suvereniteta” u korist “općeg dobra” znači “u biti pokoravanje zakonu”, što, ukratko, nije ništa drugo do pokoravanje suverenitetu. To znači da je kraj suvereniteta u stvari vršenje suvereniteta” (Foucault, 1994.: 210).

Za razliku od Foucaultove analize, koja je vrijedna za razumijevanje modernog pojma suvereniteta zbog svoje dijakronijske dimenzije, Weberovo je djelo važno zbog svoje sinkronijske dubine. Weberov se doprinos ponajprije ogleda u njegovoj tvrdnji da početak moderniteta treba definirati kao razdor, odnosno riječ je o kreativnom stanju individuum i mnoštva protiv procesa državne reappropriacije. Weberova je zasluga što je, upozoravajući na aporije oblika suverene vlasti (tradicionalne, karizmatičke i legitimne), ozbiljno doveo u pitanje Hegelovu koncepciju suvereniteta moderne države. Weber je raskrinkao temeljnu iluziju moderniteta, a to je da antagonistički dualizam što leži u temelju moderniteta može biti supsumiran u jedinstvenu sintezu, primjerenu svim društvima i politikama.

3. 2. *Projekt mrežne moći u američkoj ustavnoj i političkoj tradiciji*

Imperijalni projekt², kao globalni projekt mrežne moći proizlazi iz tradicije američkoga ustavnog projekta (Hardt/Negri, 2001.). Njegova je najvažnija civilizacijska tekovina to što su američki oci demokracije budućim naraštajima osigurali život u otvorenom društvu, u kojem nema prostora za nadmoćnost vlasti nad individuumom. Tako je imanentna i sekularna ideja renesanse involvirana u političku i ustavnu znanost. Vlast nije nešto što nad nama vlada, nego nešto što mi činimo. Odatle američki ustav nije nešto što prethodi mnoštvu običnih ljudi, nego se pojavljuje kao rezultat stvaralačkih sinergija mnoštva. Američka deklaracija nezavisnosti emancipira ljudsko biće od bilo kakve transcendentne vlasti i utemeljuje moć mnoštva da samo konstituiraju vlastite političke institucije i ustroji društvo. Međutim, mnogi kritičari upozoravaju na to da cjelokupna povijest SAD-a govori o posve suprotnim procesima i to je jedan od razloga njihovih sadašnjih problema. Ono što se zbilo u realitetu jest to da je manjina privilegiranih uzurpirala vlast. Posljedično, golema je masa stanovništva eksploatirana i obespravljena, dok je retorika i dalje ostala istom³.

Upravo ova odsutnost transcendentnosti predstavlja specifičnu razliku između ekspanzivne tendencije mrežne moći i drugih imperijalističkih širenja. Riječ je naime o tome da je ekspanzivnost imanentnog koncepta suvereniteta nešto inkluzivno, a ne ekskluzivno. Imperij se ne širi tako da nasilno pripaja ili uništava druge snage s kojima se susreće, nego posve obratno, on se prema njima otvara, uključujući ih u mrežu. Imperij se može pojmiti isključivo kao univerzalna republika, mreža moći i kontramoci struktuiranih u bezgraničnoj i inkluzivnoj arhitekturi.

² Misli se na projekt Imperija, globalni projekt mrežne moći, što je nešto posve različito od imperijalističkih koncepcija prijašnjih faza kapitalističkog razvitka.

³ Profesoru Davidu Crowtheru s London Metropolitan Universityja dugujem zahvalnost što mi je skrenuo pozornost na ovaj bitan aspekt.

Na taj način moderne podjele na “unutarnji dio” i “vanjski dio” definitivno iščezavaju s horizonta. Ova je promjena osobito evidentna na razini poimanja suvereniteta. Za razliku od modernog suvereniteta koji se određuje s pomoću teritorija i odnosa tog teritorija prema “vanjskoj strani”, u imperijalnom svijetu ova dijalektika nije više aktualna. “Moderna dijalektika unutarnje i vanjske strane zamijenjena je igrom stupnjeva i intenziteta, hibridnosti i umjetnih tvorevina” (Hardt/Negri, 2001.: 187-188). Binarnosti uz pomoć kojih moderna gradi svoju priču postale su nejasnima i zamagljenima. U krajnjoj konzekvenciji to znači da je ono Drugo koje je moglo ograničiti Jastvo, postalo nejasnim i više ne postoji vanjska strana koja bi mogla ograničiti mjesto suvereniteta. Prostor imperijalnog suvereniteta je gladak, jednolik prostor oslobođen binarnih podjela i granica. I baš se tu, na lomu binarne moći dogodila moć Imperija. U njegovome ravnome prostoru ne postoji određeno, distinktivno mjesto moći, jer ono je oboje, i svuda i nigdje. Imperij je, preciziraju Hardt i Negri, utopija, ili zbilja, mjesto koje ne postoji. Njegovu, pak, stvarnu moć čine kontingentnost, pokretljivost i fleksibilnost.

Ova se nova paradigma temelji na koncepciji sistemskog totaliteta kao nečega što je unaprijed dano, konstituirajući pritom novi planetarni poredak u obliku dinamične i fleksibilne systemske strukture, koja je istodobno artikulirana i horizontalno i kao hijerarhija. Moć sistema proizlazi iz njegove sposobnosti da osigura djelotvornost konsenzusa, pa su odatle mir, ravnoteža sistema i obustave konflikata temeljne vrednote ovoga poretka. Sistemsku ravnotežu osigurava se kontinuiranim sklapanjima ugovora, a da bi to bilo moguće, nužno je ostvariti tri pretpostavke: Prvo, stalno povećavati količinu središnje vlasti; drugo, razvijati moćne mehanizme prinuda; treće, producirati nove zapovjedne hijerarhije diljem globalnog prostora. Najveći se paradoks novoga globalnog poretka, skreću pozornost kritički orijentirani autori, ponajprije oni u angloameričkome kulturnome krugu, ogleda u tome da on nije formiran na temelju sile kao takve, nego na temelju sposobnosti da silu prikaže kao nešto što je u službi prava, pravde i mira. Baudrillard u svojoj knjizi *The Gulf War did not Take Place*, koristeći metodologiju što se temelji na njegovoj koncepciji simulacije i hiperrealnoga, eksplicitno tvrdi da je Zaljevski rat bio jednostavno virtualna konstrukcija omogućena masovnim medijima, čija je temeljna funkcija bila davanje legitimacije novome svjetskom poretku.

3. 3. Moć i otpor

Vjerujem da nam u analizi odnosa moći u mrežnome društvu Foucaultov konceptualni okvir puno može pomoći, zato što u sebi involvira produktivne reakcije individua. Zato ću za potrebe diskursa koji slijedi “posuditi” neke od njegovih inspirativnih ideja. Jedno od ključnih pitanja Foucaultova filozofiranja svakako je način na koji individui kao misleća bića konstituiraju svoj identitet. S jedne strane, sebe konstituiramo indirektno, kroz isključivanje drugih ljudi kao što su bolesni, ludi, kriminalci, itd., a s druge, to činimo neposredno kroz određene etičke tehnike Jastva što su se razvile tijekom povijesti mišljenja i praksi u Zapadnome društvu. U temelju političke tehnologije individua, za kojom Foucault traga, nalaze se pitanja “tehnologija Jastva” (*technologies of the Self*) što pripadaju 18. stoljeću: Što smo mi u svojoj zbiljnosti? Na koji smo način dovedeni do toga da priznamo sebe kao društvo, kao dio socijalnog entiteta?

Na tragu ove filozofske tradicije Foucault postavlja kontratezu: Možda cilj današnjice nije otkriti tko smo mi, nego radije *odbiti* što smo mi. Zato se čini da bi politički, socijalni i filozofski zadatak naših dana bio pokušati osloboditi individuuma “dvostruke vezanosti”, što se odnosi na simultanu individualizaciju i totalitarizaciju modernih struktura moći. To je, tvrdi Foucault, moguće samo stalnim unapređivanjem novih oblika subjektivnosti kroz odbijanje ove vrste individualiteta, koji nam je nametnut tijekom nekoliko stoljeća.

Činjenica da u političkim strukturama koegzistiraju veliki destruktivni mehanizmi i institucije što skrbe za život individuuma jedna je od središnjih antinomija našega političkog racionaliteta. Foucaulta, naime, zanimaju tehnike i prakse koje daju konkretan oblik tome političkom racionalitetu, i novoj vrsti odnosa između socijalnog entiteta i individuuma. Za razliku od antičkog polisa, gdje je integracija individuuma u socijalni entitet postignuta s pomoću oblika etičke zajednice, u modernoj je državi ona postignuta pomoću tehnike vladavine ljudima, za koju je karakteristično da individuum postoji samo u mjeri u kojoj može biti koristan za državu. Drugim riječima, čovjek postoji samo ako ga se može upotrijebiti. To je zato što je moderna država oblik političke moći koji ima u vidu samo interese cjeline ili određene društvene klase. No, riječ je o, podvlači Foucault, distinktivnom obliku moći koji je istodobno i individualizirajući i totalitarizirajući. On u sebi implicira poznavanje svijesti i sposobnost da ju se usmjerava, kao što je povezan s proizvodnjom istine individuuma. Međutim, ne radi se o tome da bi država bila entitet iznad individuuma, nego je prije riječ o strukturi u koju se oni mogu integrirati pod uvjetom da njihova individualnost bude modificirana u novi oblik i podvrgnuta nizu specifičnih obrazaca. Glavno je obilježje modernog racionaliteta činjenica da se integracija individuuma u zajednicu ili totalitet odvija u konstantnoj uzajamnoj zavisnosti između rastuće individualizacije i jačanja utjecaja totaliteta, odakle i proizlazi antinomija između zakona i poretka.

Primarnom zadaćom filozofije nakon razvitka moderne države i političkog menadžmenta postaje neprestano bdijenje nad prekomjernim moćima političkog racionaliteta. Za razliku od nekih autora Frankfurtske škole, Foucault se ne bavi fenomenom racionalizacije, koji je specifičan za našu modernu kulturu, a potječe iz prosvjetiteljstva. Umjesto toga, on analizira specifične principe (*rationalities*) odnosa moći kroz antagornizam strategija, zato što vjeruje da je to put koji implicira više veza između teorije i prakse. On se sastoji u pružanju otpora različitim oblicima moći, pri čemu glavni cilj ovih borbi nije napasti neku određenu instituciju ili društvenu grupu, nego radije tehniku, oblik moći. To su borbe protiv vladavine individualizacijom, koje individuuma povezuju s njegovim identitetom na ograničavajući način. Zajedničko im je da su to: 1. “transverzalne” borbe – one nisu ograničene na jednu zemlju, politički ili ekonomski oblik vladavine; 2. cilj ovih borbi su učinci moći kao takvi; 3. neposredne borbe, što znači da se kritiziraju najbliže, a ne krajnje instancije moći; 4. one zahtijevaju pravo na različitost; 5. borbe protiv privilegija znanja, tajnosti, deformacija i mistificirajućih predodžbi što se nameću ljudima; 6. odbijanje apstrakcija ekonomskog i ideološkog nasilja koje ignorira individualnost ljudskog bića. Tijekom povijesti moguće je identificirati tri oblika socijalnih borbi, bilo da su se odvijale separatno ili međusobno povezano: 1. protiv oblika dominacije (etničke, socijalne i religijske); 2. protiv oblika ekonomske eksploatacije i 3. protiv podvrgavanja subjektiviteta. Ovaj oblik moći što se primjenjuje

na neposredan, svakidašnji život jest oblik koji od individuumu pravi subjekte (Foucault, 1994.: 331).

Pod pojmom moći, on, dakle, podrazumijeva skup akcija koje će potaknuti druge akcije i slijediti jedna iz druge. Odnosi moći ukorijenjeni su u cjelokupnoj mreži društva, što znači da ih nije moguće reducirati na jedan primarni i temeljni princip. Na taj se način otvara mogućnost djelovanja na djelovanje drugih, ali i mogućnost definiranja različitih oblika moći. S obzirom na činjenicu da moć egzistira samo kad ju netko vrši nad drugim bićima, dakle, kad je stavljena u akciju, Foucaulta ne zanima moć sama, nego su predmet njegove analize odnosi moći u mnogostrukosti njihovih veza i interakcija. Odnos moći može se artikulirati samo uz dvije temeljne pretpostavke: 1. da je Drugi nad kojim se vrši moć priznat kao subjekt koji djeluje; 2. da etabliranje odnosa moći uključuje čitav niz odgovora, reakcija, rezultata i invencija (Foucault, 1994.: 341).

Međutim, vladavina (*government*) u tome se smislu ne odnosi samo na oblike političkog i ekonomskog podvrgavanja, nego također i na oblike djelovanja. Vladati (*govern*) u tome smislu znači graditi moguće polje djelovanja drugih. U toj se igri sloboda javlja kao osnovni preduvjet za vršenje moći, što involvira u sebi pravo na neposlušnost. Bez ovog prava, naglašava Foucault, moć bi bila ekvivalent za fizičku determinaciju (Foucault, 1994.: 346).

4. Potencijali mrežnog organiziranja

4. 1. Virtualni stroj

Nadovezujući se na Foucaultove analize, Hardt i Negri su prepoznali Imperij kao politički subjekt što upravlja globalnim razmjenama, ne samo u obliku materijalnog ustrojstva novog planetarnog poretka, nego i u obliku kreiranja novoga društvenog života. Njegova su meta svi oblici ljudskih interakcija, što od Imperija čini paradigmatički oblik biomoći. Oni tragaju za stvarnim načinom funkcioniranja imperijalne vladavine tako što se usredotočuju na prelazak iz disciplinskog društva u društvo kontrole. Za razliku od disciplinskog društva u kojem je odnos između moći i individuumu bio statičan i ostajao zatvorenim u disciplinskim institucijama, u kontekstu ove nove globalne paradigme, moć u cijelosti postaje nešto difuzno i biopolitično, što se proteže na ljudsku svijest i tijelo u namjeri da kontrolira ljudski život kao takav. Kao što Hardt i Negri primjećuju, cjelokupno je društveno tijelo obuhvaćeno mašinom moći i razvijeno u svojem virtualnom obliku proizvođači procese novih integracija.

Upravo su goleme transnacionalne korporacije iz nekoliko razloga oni čimbenici što konstituiraju temeljne preduvjete biopolitičkog svijeta. Prvo, one više ne funkcioniraju tako da nameću apstraktnu poslovnu zapovijed i organizaciju, nego sada radije neposredno strukturiraju i artikuliraju regije i stanovništvo, razvijajući novi biopolitički zemljovid svjetskoga tržišta. "Prema tome, velike industrijske i financijske sile ne proizvode samo trgovačku robu nego također i subjektivnosti. Oni proizvode posredničke subjektivnosti unutar biopolitičkog konteksta: oni proizvode potrebe, društvene odnose, tijela i mišljenja – to će reći da proizvode proizvođače" (Hardt/Negri, 2001.: 32).

Pomak paradigme, što se odvija u svjetskome ekonomskom i političkom poretku, najavljuje pad modernih teorija moći, tj. ono što je modernitet smatrao nečim što je transcendentno s obzirom na proizvodne i socijalne odnose, sada se formira unutar ovih procesa i imanentno im je. Binarna struktura moći ne može više egzistirati u realitetu mnogostrukih i međusobno povezanih mreža, što podupiru političku sintezu socijalnog prostora u području virtualne komunikacije. “Jedna od predivnih stvari koje se odnose na informacijske ceste jest to da je lakše ostvariti virtualnu pravednost nego stvarnu – svjetsku pravednost. Svi smo stvoreni jednaki u virtualnome svijetu” (B. Gates u Hardt/Negri, 2001.: 304).

Imperijalni projekt kao globalni projekt mrežne moći u cijelosti je virtualan, bez granica i fleksibilan, a njegovi su identiteti hibridni i fluidni. Riječ je o jednoj vrsti stroja koji pripada visokoj tehnologiji, čiji je legitimitet utemeljen podjednako i u preobrazbi novog načina produkcije u stroj i u vladavini svjetskoga tržišta što etablira politiku razlike.

Postmoderni inzistiranje na različitosti i specifičnosti nasuprot dijalektičkim i sjedi-njujućim strukturama moderne moći i postmoderni poimanje množine i mnogostrukosti na posljertku su se našli utjelovljeni u postmodernim organizacijama. To su oblici koji mogu djelovati unutar različitih sustava i kultura, organizirajući pritom proizvodnju u fleksibilnim i hibridnim mrežama. Međutim, treba napomenuti da pad binarne moći ne znači pad hijerarhije. Globalna politika razlike, koju slavi svjetsko tržište, nameće konstantne procese kreiranja novih hijerarhija. Kao rezultat, cjelokupno svjetsko tržište ima tendenciju da bude globalno područje kapitala i njegove zapovijedi, koja se konstituira s pomoću tri distinktivna obilježja. Prva značajka imperijalne zapovijedi je inkluzivna, odnosno riječ je o stroju za univerzalnu integraciju. Drugi moment imperijalne kontrole involvira u sebi veličanje razlika, koje se doživljava kao prilike, čime se nužno javlja potreba za trećim aspektom njegove zapovijedi, a to je upravljanje razlikama.

4.2. Utjecaj s daljine

Konvergencija socijalne evolucije i informacijskih tehnologija kreirali su novo gospodarstvo, koje je organizirano duž globalnih mreža kapitala, menadžmenta i informacija. Okruženje u kojem se Jastvo ozbiljuje u informacijskome društvu jesu globalne mreže djelovanja i kompjutorski posredovana komunikacija, koja stvara širok raspon virtualnih zajednica, namećući pritom novi tip logike – mrežnu logiku. Pojam *informational society* daleko je širi od pojma *network society*, iako su u njemu dominantne društvene funkcije i procesi organizirani duž mreža. Castells pravi analitičku distinkciju između pojmova *information society*, što predstavlja tip društva u kojem informacija ima funkciju komunikacije znanja, i, kao takvo, ono konstituira kulturnu povijest čovječanstva. Za razliku od njega, *informational society* je distinktivan oblik društvene organizacije, u kojem su proizvodnja, obrada i prijenos informacija temeljni izvori bogatstva i moći.

Odatle kompjutorske mreže nisu puke tehničke činjenice, nego su one ponajprije socijalni katalizatori, koji znatno utječu na odnose među ljudima, osobito kad je riječ o ekonomskim odnosima i odnosima moći u organizacijskoj kulturi globalnoga doba. Mrežno utemeljena socijalna struktura je: 1. visoko dinamičan otvoren sistem, 2. sposo-

ban da se širi bez granica; 3, promjenljive geometrije, 4, koji unificira i zapovijeda; 5, uključuje i isključuje i 6, djeluje u bezvremenom prostoru (Castells, 2000.). Ove su integrirane globalne kapitalističke mreže izvor golemih i dramatičnih reorganizacija u odnosima moći, zato što prekidači koji povezuju mreže, koristeći pritom signalne sustave, imaju mogućnost oblikovanja, vođenja i pogrešnog usmjeravanja društava. Mreže su primjereni instrumenti kapitalističkog gospodarstva, čije se isprepletanje i ukrštanje odražava na odnose između korporacija i malih poduzeća, sektora i zemljopisnih entiteta. Novu društvenu organizaciju obilježava evolucija prema mrežnim oblicima menadžmenta i proizvodnje, a njezina je glavna sirovina informacija.

Za ovaj elektronički upravljani globalni kapitalizam karakteristično je to da je strukturiran pomoću informacijskih mreža u bezvremenom prostoru financijskih protoka. Novac je postao gotovo u cijelosti neovisnim o proizvodnji bježeći u mreže visokostrukturiranih elektroničkih interakcija. Mreža kapitala unificira i zapovijeda specifičnim središtima kapitalističke akumulacije, oblikujući i uvjetujući ponašanje kapitalista na globalnim mrežama. Financijski kapital je "... majka svih akumulacija koju predstavlja globalna financijska mreža". Djelujući neposredno kroz financijske institucije, ili indirektno kroz tržište dionica, on uvjetuje sudbinu industrija i gospodarstava diljem svijeta (Castells, 2000.: 504). Zato ne čudi da budi emocije, strasti i kritike. No, u svakom slučaju, iziskuje organizirane odgovore.

Jedno od ključnih pitanja koje se odnose na društvenu odgovornost korporacijskog sektora svakako je fenomen razotkrivanja financijskih skandala. Kako je riječ o vrlo delikatnim pitanjima, razumljivo je i da se istraživači razilaze oko njihove funkcije. Tinker (1997.) misli da razotkrivanje financijskih skandala predstavlja presudan faktor u mobiliziranju javnosti i oblikovnju javnog mnijenja, što rezultira jačanjem zakonske regulative, kojom država štiti interese svojih građana. Za Coopera (1988.) važnije od razotkrivanja jest to da se ojača moć tijela regulative kao što su sudovi i država. Munro (1988.) dijeli Cooperovu poziciju glede važnosti institucija, ali, oslanjajući se na Lyotarda, skreće pozornost na to da su i financije i zakon zapravo tehnologije kontrole. Štoviše, Munro modernim debatama najviše zamjera upravo odbijanje njihovih sudionika da priznaju da se sami nisu u stanju odrediti i odabrati između tehnologije etičkog odlučivanja i tehnologije proceduralne pravednosti. Prema Munrou, Jastvo se uvijek proširuje s pomoću tehnologije, odnosno, ono je uvijek "u" tehnologiji. Osobito je važan problem da znanje više ne služi Jastvu onako kako je to formulirao Kant. U suvremenim su uvjetima upravo prijenosnici znanja ti kojima ono služi, a to se postiže tako da se Jastvo fiksira uz protoke informacija i pomaže da se ono održi na mjestu. Daleko od toga da eliminiraju etiku, upravo su financije ono područje koje ju omogućuje i pruža joj razlog za opstanak, pri čemu, međutim, niti financije niti etika ne mogu društvo voditi sami. Potaknut tezom, koju razvija Munro, da je jedan od najučinkovitijih načina utjecanja na promjenu da se ostane izvana i nastoji utjecati na tijek vodstva s daljine, Crowther (2002.) vjeruje da Internet pruža sredstva koja mogu utjecati na dominantne odnose moći u korporacijskom svijetu. U tome kontekstu korporacijsko izvještavanje postaje ključnim pitanjem, jer njime izlazi na vidjelo kome su korporacije odgovorne i tko ima ingerencije za evaluaciju njihova djelovanja. Ono revolucionarno što ova tehnologija donosi jest da otvara mogućnost potencijalne promjene legitimnosti odlučivanja, tako što se otvara prostor da se individuum suprotstavi dominantnim koalicijama moći i postane ravnopravnim sudionikom u diskursu unutar *cyberspacea*. Afirmirajući glas indi-

viduuma, Internet pruža mehanizme za stvaranje nove globalne solidarnosti, čime omogućuje redistribuciju moći unutar društva.

Na praktičnome planu, Internet je sredstvo pomoću kojega Jastvo može aktivirati svoj djelatni princip: otpor protiv velike korporacije. Individualni dioničari imaju sve veći pristup informacijama, pa odatle slijedi i njihova sposobnost da virtualno zajedno djeluju kao grupa za pritisak i tako dovedu do promjena u korporacijskome ponašanju i izvještavanju. Ono pozitivno što izranja iz ovih procesa jest da u novoj globalnoj okolini informacijske tehnologije postaju sveprožimajućim socijalnim snagama, dajući mehanizme što omogućuju pomak moći s onih koji je zlorabe prema onima koji su njihove žrtve. Na taj način, zahvaljujući Internetu, pitanje kontrole kontrolora dobiva svoje realne temelje.

Literatura

- Adler, Nancy, 1997.: *International Dimension of Organizational Behavior*, South-Western College Publishing, Cincinnati
- Albrow, Martin, 1997.: *Do Organizations have Feelings?*, Routledge, London/ New York
- Arrighi, Giovanni, 2000.: *The Long Twentieth Century*, Verso, London/ New York
- Baker, Richard C, 2002.: Crime, Fraud and Deceit on the Internet: Is There Hyperreality u: Cyberspace?, *Critical Perspectives on Accounting*, (13) 1: 1-15
- Baudrillard, Jean, 1995.: *The Gulf War did not Take Place*, Indiana University Press, Bloomington/ Indianapolis
- Baudrillard, Jean, 2001.: *Selected Writings*, Stanford University Press, Stanford
- Burrell, Gibson/Morgan, Gareth, 1979.: *Sociological Paradigms and Organisational Analysis*, Heinemann, London
- Burrell, Gibson, 1988.: Modernism, Postmodernism and Organizational Analysis. The Contribution of Michael Foucault, *Organization Studies*, (9) 2: 221-235
- Calhoun, Wick W./Lu Stanton, León, 1993.: *The Learning Edge. How Smart Managers and Smart Companies Stay Ahead*, McGraw-Hill, New York
- Castells, Manuel, 2000.: *The Rise of Network Society, Vol. 1*, Blackwell, Malden
- Clegg, Stewart R., 1990.: *Modern Organizations. Organization Studies in the Postmodern World*, Sage, London
- Clegg, Stewart R., 1992.: Modernist and postmodernist organization, u: Salaman, Graeme (ur.), *Human Resource Strategies*, Sage, London: 156-187
- Cooper, David J., 1988.: A Social Analysis of Corporate Pollution Disclosures: A Comment, *Advances in Public Interest Accounting*, 2: 179-186
- Crowther, David, 2002.: *A Social Critique of Corporate Reporting, A Semiotic Analysis of Corporate Financial and Environmental Reporting*, Ashgate, Aldershot
- Foucault, Michael, 1980.: *Power/Knowledge*, Pearson education, Harlow

- Foucault, Michael, 1994.: *Power, the Essential Works 1954-1984*, Vol. 3, Allen Lane, The Penguin Press, Bath
- Frost, Peter J./ Lewin, Arie Y./ Daft, Richard L. (ur.), 2000.: *Talking About Organization Science*, Sage, London
- Gates, Bill/ Hemingway, Collins, 2000.: *Business @ The Speed of Thought*, Penguin Books, London
- Giddens, Anthony, 1984.: *The Constitution of Society*, Polity Press, Cambridge
- Giddens, Anthony, 1987.: *Social Theory and Modern Sociology*, Polity Press, Cambridge
- Guest, David, 1992.: Right enough to be dangerously wrong: an analysis of the *In Search of Excellence* phenomenon”, u: Salaman, Graeme (ur.), *Human Resource Strategies*, Sage, London: 5-19
- Hardt, Michael/ Negri, Antonio, 2001.: *Empire*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts)
- Hegel, Georg Wilhelm F., 1964.: *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša, Sarajevo
- Hegel, Georg Wilhelm F., 1966.: *Filozofija povijesti*, Naprijed, Zagreb
- Jackson, Norman/ Carter, Pippa, 2000.: *Rethinking Organizational Behaviour*, Pearson Education Ltd, Harlow
- Kant, Immanuel, 1974.: *Um i Sloboda, Ideja opšte istorije usmerene ka ostvarenju svetskog građanskog poretka*, Ideje, Beograd
- Kanter, Rosabeth M., 1995.: *World Class, Thriving Locally in the Global Economy*, Simon&Schuster, New York
- MacRae, Donald G., 1979.: *Weber*, Fontana/Collins, Glasgow
- Morgan, Gareth, 1986.: *Images of Organizations*, Sage, Beverly Hills
- Munro, Rolland, 1998.: Ethics and Accounting: the Dual Technologies of Self, u: Parker, Martin, (ur.), *Ethics&Organizations*, Sage, London: 197-220
- Nirenberg, John, 1993.: *The Living Organizations, Transforming Teams into Workplace Communities*, Business One Irwing and Pfeffer Company, San Diego
- Parker, Martin, 1998.: Against Ethics, u: Parker, Martin, (ur.), *Ethics&Organizations*, Sage, London: 282-296
- Puxty, Tony/ Tinker, Tony, 1994.: The Sociology of Knowledge as Praxis, u: Tinker, Tony/Puxty, Tony, (ur.), *Policing Accounting Knowledge, The Market Excuses Affair*, Markus Wiener Publishers, Princeton: 241-270
- Rivlin, Gary, 1999.: *The Plot to Get Bill Gates*, Times Business, Random House, New York
- Schermerhorn, John R. Jr., 1996.: *Management*, John Wiley&Sons, New York
- Senge, Peter, 1999.: *The Dance of Change*, Nicholas Brealey Publishing, London
- Silva, Michael, Sjögren, Bertil, 1990.: *Europe 1992 & The New World Power Game*, John Wiley&Sons, New York
- Silverman, David, 1987.: *The Theory of Organizations*, Gower, Aldershot

- Spinoza, Baruh De, 1983.: *Etika*, Bigz, Beograd
- Taylor, Charles, 1979.: *Hegel and Modern Society*, Cambridge University Press, Cambridge
- Tinker, Tony, 1984.: Accounting for Unequal Exchange: Wealth Accumulation versus Wealth Appropriation, u: Tinker, Tony (ur.), *Social Accounting for Corporations: Private Enterprise versus the Public Interest*, Markus Wiener Publishing, New York: 137-203
- Tinker, Tony, 1985.: *Paper Prophets, A Social Critique of Accounting*, Praeger Publishers, New York
- Tinker, Tony, 1997.: The Dialectic of Value Form: The Social Evolution of Capital Markets in the US, u: Knights, David/ Tinker, Tony, (ur.), *Financial Institutions and Social Transformations*, Macmillan Press Ltd, New York: 28-46
- Vives, Xavier, (ur.), 2000.: *Corporate Governance, Theoretical & Empirical Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge
- Weber, Max, 1964.: *The Theory of Social and Economic Organization*, The Free Press, New York

Branka Mraović

HARDT AND NEGRI'S EMPIRE

Summary

Using Foucault's analyses as their starting point, Hardt and Negri recognize Empire as the political subject that regulates global exchanges not only in the form of the material constitution of the new planetary order, but also in the form of creating a new social life. Its target are all forms of human interactions, which makes Empire the paradigmatic form of biopower. The paradigm shift that is taking place in the world's economic and political order announces the decline of the modern theories of power, i.e. what was in Modernity considered as transcendent regarding the production and social relations is now being formed within and immanent to these processes. The binary structure of power can no longer exist in the reality of multiple and interconnected networks that support the political synthesis of social space in the field of virtual communication. The project of Empire, a global project of network power, is entirely virtual, boundless and flexible, and its identities are hybrid and fluid.

The author suggests that, by bringing the crisis of capitalism to its apex, the global project ultimately reduces the "Self" to the "Voice", which results in a call to act. The environment in which the Self realizes itself in the information society are the global networks and computer-mediated communication, creating a wide range of virtual communities imposing a new type of logic – the network logic. In the new network landscape, information technologies, including the Internet, provide a technical support for a greater justice and equality on virtual highways, thus bringing recognition to the voice of the individual.

Key words: Empire, network power, virtual community, information technologies, global project

Mailing address: Faculty of Geodesy, Kačićeva 26, pp. 164, HR 10001 Zagreb. *E-mail:* branka.mraovic@public.srce.hr